

© Editura EIKON

București, Calea Giulești nr. 333, sector 6,
cod poștal 060269, România

Difuzare/distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a
României

ISBN: 978-606-49-0195-8

Coperta 1: Reproducere după *The Accolade*, de Edmund Blair
Leighton.

Coperta 4: Dragonul de pe coperta a patra reprezintă o interpretare
a unui desen de J.R.R. Tolkien, semnată de Nina Scoarță.

Tehnoredactor: Sorina Radu

Editor: Valentin Ajder

CĂTĂLIN STURZA

FANTASY

Lumi ficționale și mitologii inventate

E I K O N
București, 2019

Cuprins

Notă asupra prezentului volum	13
Introducere: către o înțelegere a literaturii <i>fantasy</i>	15
Vechea tradiție a istorisirii	19
Despre Țara Zânelor	21
Motorul cu abur	22
Literatura <i>fantasy</i> : câteva întrebări	25
Uimire și credință	26
O literatură hiperconștientă	30
Pe înțelesul copiilor	35
Este <i>fantasy</i> -ul un gen comercial?	38
Despre literatura pentru tineri adulți	44
Un <i>fantasy</i> românesc?	51
Ce este un roman <i>fantasy</i>	61
<i>Fantasy</i> : definiții de lucru	64
Câteva întrebări	68
Capitolul I. <i>Fantasy</i> , realitatea care pretinde că e vis	73
În inima fantasticului	75
<i>Fantasy</i> și romanț, de la Frye citire	78
Elementul X	80
Instrumente de lucru	83
Lumea imaginară	84
Variante și variații	85
<i>Fantasy</i> , nu fantezie	89
<i>High fantasy</i> , <i>low fantasy</i>	91

Resp. Capitolul 2. Science-fiction, low fantasy, high fantasy	92
<i>Science-fiction</i> – definiții și prejudecăți	93
Ficțiunea speculativă	96
<i>SF</i> versus fantastic și basm	99
Specii și subgenuri	101
<i>Fantasy</i> – un gen bine conturat	105
<i>High fantasy vs. sword and sorcery</i>	111
Ficțiuni speculative – enciclopedia maximală	115
O realitate cu legi proprii	117
 Capitolul 3. J.R.R. Tolkien în receptarea românească	119
Vocația esențială a lui J.R.R. Tolkien	120
Credință și imaginație – o serie de perspective teologice	122
Motivele mitologice recurente	125
Enciclopedia lumii lui Tolkien	128
Alte teme mitologice recurente	130
Basmul popular vs. basmul modern	132
Despre limbile elfice	134
„Unul dintre cele mai frumoase texte scrise vreodată în literatura universală”	136
 Capitolul 4. „On Fairy-Stories”. Construirea Lumii Secundare	139
„Un mit adevărat”	141
Magia	143
Arta	146
False feerii și pretinse zâne	147
Invenție și limbaj	150
Construirea lumii secundare	154

Credința Secundară vs. suspendarea suspiciunii	158
Despre dragoni	164
 Capitolul 5. Preambul: există un <i>fantasy</i> românesc?	168
Căsătorii din interes	169
Vehiculele ideologiei	172
Experimentalisti și marginali	174
 Capitolul 6. Vladimir Colin. Basmul militant	176
Problemele și drumurile basmului cult	177
De la basm la <i>fantasy</i>	183
„Basmele” lui Colin	186
Tinerețe fără bătrânețe	189
Basmele omului	195
Căderea Cetății Albe	198
Singurele mitologii apocrife din literatura română	206
Aspapur Ormag ruc u Vam	212
Panca și Ormag	223
Armătura ideologică: prefața, postfața, notele de subsol	231
Corectitudini politice	235
„Divertisment pentru vrăjitoare”	236
Oamenii de lumină	240
Cei doi Colin	249
 Capitolul 7. Iordan Chimet. Adevărata Țară a Zânelor	250
Răpirea din Oraș	253
Strategii narrative și plăcerea jocului	254
Adevărata miză a romanului	257
Cel mai izbutit <i>fantasy</i> românesc	258

Capitolul 8. Sebastian A. Corn. Romance**și cyberpunk** 264

Din înghețatul Platoriad în încinsa	
Buhara	266
Țara verde a literaturii <i>fantasy</i>	272
Un Imperiu în trei dimensiuni	274
<i>Clef de voûte</i>	279
<i>Science-fiction, fantasy și cyberpunk</i>	284
Tărgul împătrit	291
Ciclotronul de vorbe – Vindecătorul	294
Șchiopătând spre mainstream	294
Magia din cuvinte	295
Limbile și lucrurile	298

Capitolul 9. Liviu Radu, Waldemar. Science-fiction, romance și basme românești 300

Jocul ielelor	301
Utopia unui inginer	306
Curs scurt de zânologie (modulul de metafizică inclus)	310
<i>Quest</i> -ul: călătoria cu scop inițiativ	314
Un <i>fantasy</i> fără fundal	316
Arta războiului	321
În coadă de pește	325
<i>Blocul câș</i> , al doilea romanț al lui Waldemar	328
Plumb în picioare, nisip în rezervor	332
Baubaul, conspiratoriul și dulapul	335
Fiecare cuvânt contează	338

Capitolul 10. Radu Pavel Gheo. Fantasy-ul demonstrativ 340

Context	341
Observații sinoptice	342

Brave Soul	344
Între <i>science-fiction</i> și <i>fantasy</i>	347
Un univers atemporal	350
Receptarea critică	351
Ce este, totuși, Fairia?	355

Capitolul 11. Răzvan Rădulescu.

Basmul postmodern	357
Așteptări și prejudecăți	357
Carte despre copilărie	359
Sânge, sânge, mai mult sânge	360
Clișee despre basmele moderne	361
Cum mai e să fii copil?	363
Ludic + <i>fantasy</i> = love	364

Capitolul 12. Alții și altele – Sânziana Popescu,

Petru Popescu, Cosmin Perța, Matei Florian	366
Călătoria lui Vlad în Celălalt Tărâm	366
Urme în timp	369
Întâmplări la marginea lumii	371
Și Hams Și Regretel	373
Un castel din limbaj	374
Din dragoste	376
Lector fără fabulă	378
Câteva observații despre best-seller-ul <i>Game of Thrones</i>	379

Concluzii 384**Bibliografie** 393

de apariție în revistele *Meridian critic* și *Caiete critice*. De asemenea, o serie de eseuri bazate pe lucrarea de față au fost incluse în primul volum al *Antologiilor Revistei Cultura*.

Mulțumesc pentru susținere profesorilor care au făcut parte din comisia de doctorat (numiți mai sus), colegilor de la Revista *Cultura*, din a cărei echipă am făcut parte în timp ce am pregătit teza de doctorat, și colegilor din Societatea Tolkien România, unde am discutat multe dintre ideile prezentate în această carte. Îi mulțumesc și sociologului Ionuț Butoi; fără imboldurile sale nu aș fi publicat, probabil, cartea în forma de aici. De asemenea, mulțumiri speciale scriitorului Robert Lazu, care a citit, integral, textul acestei cărți, înainte de publicare. În sfârșit, mulțumesc familiei mele și în special soției și fiicei mele, care au avut multă răbdare, în timp ce am revizuit lucrarea de față.

Introducere: către o înțelegere a literaturii *fantasy*

Tema acestei lucrări este atât de vastă, iar ceea ce oferă, ca punct de plecare, critica literară românească este așa de puțin și pe alocuri nesemnificativ, încât aș putea să pornesc la drum cu elanul descălecătorului: aș putea să afirm că acum voi defrișa calea nebătătorită către înțelegerea literaturii *fantasy*¹. Este suficient să citiți eseul de față și la sfârșit veți avea o înțelegere globală a genului, dar și repere de orientare, atât pe terenul literaturii române, cât și pe cel mult mai vast al literaturii anglo-saxone. Voi proceda în felul următor: voi desena, mai întâi, o hartă cuprinzătoare a genului, plină de cote

¹ La mijlocul anilor 2010, când porneam acest demers de cercetare, existau foarte puține lucrări dedicate literaturii *fantasy*, în lumea academică și în literatura română. Una din lucrările cu caracter de sinteză care a apărut, între timp, este reprezentată de teza de doctorat a Elianei Ioanoaia, scrisă în limba engleză și intitulată *The Shift of Cultural Typologies from Myth and Fairy Tale to the Fantastic Novel: J.R.R. Tolkien's Lord of the Rings, C.S. Lewis's Chronicles of Narnia and J.K. Rowling's Harry Potter* (2012). În capitolul al treilea voi trece în revistă câteva dintre lucrările dedicate în limba română literaturii *fantasy*, și în special lui J.R.R. Tolkien.

de nivel, și voi arăta care sunt reperele și regulile de orientare. Veți descoperi că există un masiv vulcanic în centru, a cărui erupție a ridicat, practic, pământul de sub ape – acesta poartă numele de J.R.R. Tolkien –; în jur sunt câteva piscuri mai înalte – Ursula K. Le Guin și C.S. Lewis sunt printre cele mai proeminente – și, în rest, de jur împrejur, dealuri, câmpii, mlaștini și smârcuri mai mult sau mai puțin otrăvitoare. Veți afla, apoi, despre demersurile academice ale unor Eric S. Rabkin, Brian Attebery, John H. Timmerman și despre alți cercetători de școală anglo-saxonă, care au cartografiat teritoriul și au ridicat genul la rang de obiect de studiu academic, stabilind standardele și conturând o estetică a literaturii *fantasy*. Fără ei, nimeni nu s-ar fi încumetat să scrie, în estul Europei sau în altă parte a lumii, o lucrare de cercetare despre genul *fantasy*.

Voi prezenta, apoi, pe larg câteva texte de referință ale celor mai importanți scriitori anglo-saxoni, lăsând autorii să vorbească despre propria operă. Nimeni n-ar trebui să se încumete să pună etichete sau să emită verdicte despre literatura *fantasy* fără să cunoască două texte de referință: *On Fairy-Stories* al lui J.R.R. Tolkien și *From Elfland to Poughkeepsie* al Ursulei K. Le Guin. Conceptele fundamentale – Subcreația, Lumea Secundară, Credința Secundară, Faeria, magia – sunt definite, toate, în aceste eseuri.

În sfârșit, voi trece la partea cea mai dificilă a lucrării, care străbate, în căutarea cosmogoniilor și a miturilor inventate, a dragonilor și a zânelor, cărările întortocheate ale literaturii române. Nu mă voi plânge că prin proza românească drumurile sunt proaste și privilegiile care merită oboseala călătoriei sunt rare, deși lucrurile cam astfel stau, de fapt. Cel puțin, pentru cei

care caută mituri autentice, dragoni și elfi adevărați, nu zâne cu aripi din carton, momentele de satisfacție sunt destul de rare.

Iar pentru cei care doresc chiar de acum o formulă scurtă, *fantasy*-ul definit într-un paragraf, așa cum este el perceput de publicul larg, e iarăși simplu – luați niște vrăjitori, dragoni și cavaleri, aruncați-i într-un ev mediu nedefinit, în țara nimănui, pe altă planetă sau într-o altă realitate, ațâțați lupta dintre bine și rău, având grijă ca binele să se afle mereu în inferioritate, și trimiteți eroii într-un *quest* măreț, la capătul căruia vor descoperi niște adevăruri despre maturizare sau iubire. Aveți, astfel, șansa să obțineți un *fantasy*. Mai bun, mai prost, plin de clișee, demonstrativ sau alegoric – asta-i rețeta.

Nu cred însă că misiunea este atât de ușoară, și că o singură lucrare poate să epuizeze toate aceste obiective ambițioase. Așa cum nu cred că literatura *fantasy* poate fi scrisă după rețetă, deși ne-a trecut de multe ori pe la urechi această idee, fie sub formă de întrebare, fie de afirmație: după ce ai citit câteva povești care seamănă între ele, de ce n-ar fi foarte ușor pentru oricine să scrie ceva după rețetă? Sunt critici care, păstrând doar schema și aruncând la coș carnea și oasele literaturii, reduc totul la diferența dintre *romance* și roman: *romance*-ul este mai apropiat de mit și de arhetip, în vreme ce romanul realist are personaje „rotunde” și surprinde „viața reală”. Literatura *fantasy* și *science-fiction* s-ar situa, îndeobște, mai aproape de *romance* decât de roman, pentru motivul că ar fi schematică și previzibilă. Așadar, nu ar trebui să fie un lucru greu să scrii *fantasy* după rețetă.

În realitate, romanul nu reprezintă niciodată o întreprindere ușoară, iar *fantasy*-ul cu rețeta la vedere este la fel ca *policier*-ul după rețetă sau ca romanțurile

Respe siropoase, în cel mai pur registru realist, scrise urmărind rețeta: ieftin și fad. Nu cred că există vreun gen literar ferit de riscul rețetei, așa cum nu cred că există genuri mai predispuse, datorită moștenirii lor „genetice”, la un astfel de risc decât altele. Tot ceea ce intră sub influența comercialului, a scrisului la comandă sau după șablon, se va molipsi și va cădea răpus de aceeași molimă, așa cum tot ceea ce se va apleca asupra naturii umane sau asupra actului estetic sau a mesajului (de preferință, asupra tuturor în același timp) va avea șanse să atingă un grad înalt de realizare artistică.

Nu am, așadar, pretenția că demersul de față va lămuri, pe de-a-ntregul, problema literaturii *fantasy* pe teren românesc, și cu atât mai puțin pe cea a literaturii *fantasy*. Însă voi încerca, totuși, să răspund la câteva întrebări: Ce este literatura *fantasy*? Care e explicația popularității fenomenale de care se bucură, în prezent, genul? Este *fantasy*-ul o literatură comercială? Cum deosebim un roman *fantasy* de unul *science-fiction*? Care este relația dintre *fantasy* și mituri? În ce sens putem vorbi despre construirea unor „universuri ficționale secundare” în astfel de romane? Este *fantasy*-ul didactic și maniheic? Literatura *fantasy* se bazează pe un imaginar specific anglo-saxon? Care este legătura cu literatura pentru copii? Și, nu în ultimul rând, există o tradiție a literaturii *fantasy* în literatura română?

La ultima întrebare m-aș încumeta să formulez de pe acum un răspuns parțial. În mod sigur, o tradiție propriu-zisă nu există, am presupus atunci când am început să citesc temeinic (despre) *SF*-uri și *fantasy*-uri românești, și, la mai bine de un deceniu și jumătate mai târziu, rămân la aceeași părere. Deși există câteva cărți fundamentale, de la care ar fi putut porni o astfel

de tradiție. Una le depășește și le anticipează pe toate, și reunește direcțiile pe care le vor regăsi, apoi, cei care vor revizita genul, chiar decenii mai târziu. Pe aceea ludică și estetică, pe aceea sobră, arhetipală, pe aceea metareferențială, pe aceea care privește spre copilărie, pe aceea care face cu ochiul spre genuri învecinate, și pe cea care se îngemănează cu romanțul. Nu dezvălui toate secretele de pe acum, citiți mai departe și veți afla despre ce roman e vorba.

Vechea tradiție a istorisirii

Pentru oricine cunoaște într-o anumită măsură domeniul vast pe care urmează să pătrund, ceea ce încerc eu să fac poate părea o copilărie, și nu din cauză că mă ocup de o literatură așa-zisă pentru copii; este un mare curaj să afirmi că vei scrie o sinteză despre genul *fantasy*, fie și aplicată pe literatura unei anumite țări, pe o perioadă dată, după ce, în bibliotecile occidentale, s-au adunat rafturi întregi de monografii, studii și sinteze și după ce scriitorii clasici ai genului au desenat, deja, granițele și relieful, au arătat care sunt recompensele și pericolele unei călătorii în Faeria (sau „Faerie”) în pagini eseistice excelente. Iar ideile esențiale cu privire la genul *fantasy* chiar pot fi schițate în câteva paragrafe. Să luăm un exemplu:

„Putem afirma, așadar, că ceea ce caracterizează literatura *fantasy* este încrederea în poveste, în sensul tradițional de istorisirie. Numeroase tehnici românești moderne își fac loc cu coatele în centrul atenției: fluxul conștiinței, romanul suprafețelor, romane inspirate din actualitate, romane istorice și politice. Literatura *fantasy* se bazează pe tradiția veche de când lumea a istorisirii.

Respect pentru Totuși, această poveste este unică, în raport cu două genuri îndeaproape înrudite. *Fantasy*-ul nu suferă de rigiditatea alegoriei și e mai imprevizibil, mai speculativ și sondează mai în adânc decât acest gen. Deși se înrudește îndeaproape cu *science-fiction*-ul, *fantasy*-ul nu depinde, pentru a exista, de anumite trăsături standardizate ale acestuia.

În sensul cel mai strict, *fantasy*-ul este un mit, o poveste care se așază în opoziție cu pragmatismul cuirasat al epocii noastre și care caută să-l readucă pe om la o conștiință a originilor și a sensului sacru al existenței. Este o căutare a sensurilor adânci, ultime, a adevărilor fundamentale care definesc viața omului și istoria omenirii.

Această realitate care strigă din trecutul îndepărtat și care vorbește, totuși, cu limpezime în timpurile prezente este cea pe care literatura *fantasy* încearcă s-o pună în scenă. În opoziție cu epoca tehnologică din prezent, care depersonalizează oamenii contemporani – astfel că descoperim, în vremurile noastre, nu ceea ce Martin Buber numea Eu tânjind după comuniunea cu Tu, ci mai degrabă pe El sau pe Ea stând tăcut/ă în picioare cu mâinile apăsată peste urechi.

Speranța, prevestirea literaturii *fantasy* și mitice este aceea că, deschizând calea de manifestare unei puteri divine, dincolo de natura umană, dar care acționează, la vedere, prin om, am putea să aprindem, din nou, lumina spiritului omenesc. Natura acelei puteri (...) este reprezentată de valori perene și de neîmblânzit, precum eroismul, cavalerismul și o înțelegere a binelui care ține piept răului.”²

² Traducere după John H. Timmerman, *Other Worlds: The fantasy Genre*, Bowling Green State University Popular Press, 1983, pp. 27-28.

Despre Țara Zânelor

De ce ar fi, însă, nevoie să înțelegem mai mult decât ceea ce știm deja despre literatura *fantasy* – povestirile acelea simpliste cu amazoane și barbari musculoși pe copertă? Să parcurgem un alt fragment, scris de un maestru care a polemizat, toată viața, cu critica literară pe această temă. Cu observația că există și cititori care nu au nici un fel de „antene” pentru literatura *fantasy*: pentru aceștia, există și alte genuri și forme literare, mai mult sau mai puțin respectabile, ce oferă poate satisfacții mai rapide și numeroase:

„Să declari un gen, realismul, deasupra tuturor genurilor, și tot restul ficțiunii s-o decretezi neliterară pentru că nu este realism, e ca și cum juriul de la expoziția de animale ar acorda panglici albastre doar porcilor, declarând caii, vitele și puii ca nefiind animale, pentru că nu sunt porci. Prostia dă naștere ignoranței, iar ignoranței îi place să i se spună că nu trebuie să învețe nimic. Dar nimeni nu poate judeca în mod corect un roman fără o cunoaștere a standardelor, a așteptărilor, procedeelelor, tropilor și a istoriei genului (sau a genurilor, pentru că, din ce în ce mai mult, acestea se amestecă și se încrucișează). Cunoașterea și meșteșugul pe care un scriitor le desfășoară pentru a scrie literatură *fantasy*, așteptările și deprinderile de care un cititor are nevoie ca s-o citească se deosebesc în mod semnificativ de cele necesare pentru a citi ficțiune realistă. Sau *science-fiction* sau thriller sau literatură de mistere sau western sau romanț sau albume cu poze sau cărți ilustrate pentru copii sau romane pentru adolescenți.

Și, ca să inversăm întreaga procedură nelegitimă: judecată după standardele literaturii *fantasy*, ficțiunea

modernistă de tip realist, cu focalizarea ei îngustă asupra amănuntelor cotidiene sau a problemelor cu care se confruntă oamenii contemporani, este sufocantă și lipsită de imaginație, aproape inevitabil trivială și amenințător de antropocentristă”³.

Pentru a înțelege mai mult, citiți cel puțin capitolul despre Țara Zânelor, așa cum o descrie Tolkien (îl descoperiți, rapid, cu ajutorul sumarului acestei cărți). Dacă într-adevăr doriți să parcurgeți tot drumul, să răscoliți toată rezervația de spiriduși și de zmei a prozei românești, vă avertizez că veți lua parte și la expediții energice și rapide, dar și la trasee lungi și oarecum monotone, de-a lungul cărora rareori veți zări un zmeu convingător. Varianta lungă și parcursul complet sunt doar pentru cei care caută, cu pasiune, să descopere elfii mitologici – și să le înțeleagă adevărata esență.

Motorul cu abur

Înainte de a începe, este necesară încă o clarificare. Am fost de multe ori ironizat amical, în anii în care am scris această carte, pe tema interesului pe care l-am acordat unui gen atât de „neserios” precum *fantasy*-ul. Aș putea răspunde, cu o oarecare detașare, fluturând un citat, tot din Ursula K. Le Guin (nu îl traduc, dedată aceasta): „I shall never cease to wonder at the critics who find Tolkien a «simple» writer. What marvelously simple minds they must have!”

Voi lua, însă, cu bună știință calea greșită: îmi voi justifica preocuparea pentru acest gen „marginal”.

³ Traducere după Ursula K. Le Guin, *The Critics, the Monsters, and the Fantasists*, in *Wordsworth Circle*, Vol. 38, 2007.

Înainte de a alege tema acestei cărți (la origini, o teză de doctorat), nu citisem, în mod aplicat, decât un singur scriitor de literatură *fantasy*: pe J.R.R. Tolkien. După tot acest drum spre inima Faeriei, plin de suișuri și de coborâșuri mai mult sau mai puțin dramatice, continui să cred că, pentru a avea o înțelegere corectă și profundă a genului, a-l citi pe Tolkien este fundamental – și în multe privințe suficient. În același timp, însă, a-l citi pe Tolkien înseamnă să te lași iremediabil furat de cântecul ademenitor al zânelor. Pământul de Mijloc sau Țara Zânelor sau Earthsea sau Orașul este un tărâm pe care, odată ce l-ai cunoscut, tinzi să-l revizitezi iar și iar.

O altă clarificare: în titlul de pe copertă, *Lumi ficționale. Mitologii inventate în proza românească din a doua jumătate a secolului XX*, nu s-a ascuns, de la bun început, o lucrare (numai) despre literatura *fantasy*. Inițial plănuiam o teză exhaustivă, dedicată ficțiunilor speculative, care ar fi integrat, pe terenul literaturii române, și literatura de gen, *fantasy* și *science-fiction*, și utopiile și antiutopiile secolului XX, și metaficțiunile istorice, și formele realismului magic. Pe măsură ce s-au acumulat, însă, noi lecturi am descoperit că *fantasy*-ul e un subiect (i) aproape în întregime necercetat, care merită o atenție specială și (ii) un domeniu foarte întins, sub umbrela căruia am reușit să adun în jur de 25 de autori. Doar șase dintre ei vor avea parte de capitole separate, și fiecare dintre ei reprezintă o direcție de sine stătătoare.

Poate unele cărți au primit un spațiu nejustificat, ținând cont de valoarea lor estetică, însă explicația simplă este aceasta: chiar și prin eșecuri, aceste romane ilustrează maniera în care un filon literar este exploatat, arată greșelile sau stângăciile cele mai răspândite în ceea ce privește abordarea acestuia și felul în care scriitorii